

SEIJA RIDELL

Kommunikaation ihmeelliset seikkailut

Viestinnän käsite kertovan fiktion tutkimuksessa — ja vähän tiedotusopissakin

Artikkelissa tarkastellaan kommunikaation käsitteen määrittelyä kertovan fiktion tutkimuksessa (narratologiassa). Kommunikaation 'siirtomallin' narratologisessa tutkimuksessa saamaa hallitsevaa asemaa pohditaan käsiteanalyttiselta ja oppihistorialliselta kannalta. Keskeisiä tällöin ovat Roman Jakobsonin kielellistä kommunikaatiota koskevat kehittelyt.

Artikkelissa luodaan silmäys myös kommunikaation käsittämiseen viestinnän tutkimuksessa sekä hahmotellaan kommunikaation käsitteelliset — sen siirroksi tai yhteisyydeksi ymmärtävät — ääripäät yhdistävää 'synteettistä' jäsenystä.

Lopuksi artikkelissa etsitään narratologialle vaihtoehtoja — sen omaksumasta poikkeavaan viestinnän käsitteellistykseen pohjautuvaa — kerronnan teoriaa Bahtinin piiriin sosiologisen poetiikan suunnasta.

■ Kommunikaatio on tätä nykyä inhimillisiä diskursseja ja yhteisöjä luonnehtiva yleiskäsite mitä erilaisimmissa kielissä ja yhteiskuntaa koskevissa tarkasteluissa. Se on tärkeä myös perinteisen yhteiskuntatieteellisen — kuten tiedotusopillisen — tutkimuksen ulkopuolella, esimerkiksi uudemmassa kertovan fiktion teoriassa ja reseptiteoriassa.

Kerronnan teorioita tarkastellessaan Wallace Martin (1986, 27) toteaa, että niiden 1980-luvun kehitystrendeistä tärkein on ollut siirtymä formaalisti määritellyistä lingvistisistä malleista kommunikaatiomalleihin. Erityisen keskeinen kommunikaation käsite on modernissa kertomusteoriassa, narratologiassa, joka käyttää sitä kertovan fiktiivisen tekstin kuvauksessa.

Narratologia määrittelee kertovan tekstin rakenteen kommunikaatiolanteeksi, jonka osanottajia ovat sisäistekijä, kertoja(t), sisäislukija ja yleisö(t) sekä mahdolliset sisäkkäiset kertojat ja yleisöt. Tämän hierarkiseksi ymmärretyn rakenteen jokaisella tasolla tapahtuu yksisuuntaista viestintää. Ylimmällä tasolla sisäistekijä viestii epäsuoria merkityksiään sisäislukijalle, seuraavalla kertoja osoittaa sanansa suoraan yleisölle, ja alimmalla sisäkkäiset kertojat kommunikoivat omien yleisöjensä kanssa.

Narratologia rajaa todellisen tekijän ja lukijan välisen kommunikaation oman tarkastelunsa ulkopuolelle. Se kuitenkin otetaan huomioon eräänlaisena praktisena välttämättömyytenä (ks. Chatman 1978, 151 ja Rimmon-Kenan 1983, 3-4).

Kertovan fiktiotekstin kommunikatiivista rakennetta voidaan luonnehtia empiirisen kommunikaation käsitteellistyksestä johdetuksi metaforaksi. Tällaisena se täydentää narratologian ylipäättään metaforista käsitteistöä, jolla pyritään ottamaan haltuun kertovien fiktiotekstien muita kertomuksia monimutkaisemmaksi oletettu rakenne.

Kommunikaation käsitettä ei ole kertovan fiktion teorioissa sen keskeisyydestä huolimatta pahemmin pohdittu (vrt. Rigney 1992, 266-267). Narratologisen mallin pohjana oleva empiirisen kommunikaation käsitteellistys esitetään itsestäänselvyytenä. Tällöin kuitenkin sivuutetaan se, ettei kommunikaatiolla — ainakaan viestinnän tutkimuksessa — ole yhtä kiistatonta määritelmää, johon olisi mahdollista nojautua.

Kommunikaation määritelmät on viestinnän tutkimuksessa tavattu jakaa analyytisesti kahteen toisistaan perustavasti poikkeavaan ryhmään: sellaisiin, jotka jäsentävät — narratologian tapaan — kommunikaation sanomien siirroksi puhujalta kuulijalle (lähettäjäältä vastaanottajalle) ja sellaisiin, jotka näkevät kommunikaation sosiaalisen yhteisyyden (kommuunion) luoja ja ylläpitäjä. Nämä "ääripää" palautuvat kommunikaation kahtalaiseen etymologiseen mieleen yhtäältä yksisuuntaisena viestien *siirtämis*prosessina (transmit), toisaalta yhteisenä tai vastavuoroisena *jakamis*prosessina (share). Käsitteellä on myös välittävä merkitys monille yhteiseksi tekemisenä, leviättämisenä. (Williams 1983, 72-73.)

Narratologian tapa ymmärtää kommunikaation luonne antaa aihetta pohdintaan. Ennen muuta kysymyksiä herättää, miten tekstin rakenteellisiksi määritellyt kategoriat voivat "kommunikoida" narratologian tarkoittamassa mielessä. Kommunikaatiometaforan ymmärtämistä ei helpota se, että lukijan ajatellaan fiktiotekstejä lukiessaan konstruoivan kommunikoivat agentit tekstien tarjoamista aineksista tai oletavan tällaiset hahmot (ks. Tammi 1988, 203).

Tarkastelen seuraavassa oppihistoriallisesta ja käsiteanalyttisestä näkökulmasta kommunikaation käsitteen fiktiivisen kerronnan tutkimuksessa saamaa määrittelyä ja pohdin samalla siihen sisältyviä ongelmia. Luon lisäksi silmäyksen viestinnän teorioiden tapoihin ymmärtää kommunikaation luonne ja hahmottelen siinä yhteydessä kommunikaation käsitteelliset ääripää yhdistävää 'synteettistä' jäsenystä.

Otan lopuksi esiin kysymyksen siitä, tuottaisiko siirtomallista poikkeava käsitys kommunikaation luonteesta narratologialle vaihtoehtoista (fiktiivisen) kerronnan poeetiikkaa. Tätä kysymystä lähestyn tarkastelemalla Mihail Bahtinin — ja laajemmin ns. Bahtinin piirin — käsitystä kielen ja kommunikaation luonteesta. Vaikka Bahtin monien mielestä on vaikuttanut juuri narratologiseen tutkimukseen, hän tarjoaa siitä poikkeavien lähtökohtiensa vuoksi aineksia myös (tai nimenomaan) toisenlaisen kerronnan poetiikan kehittämiseen.

Puhuttelevuudesta mallintamiseen

Narratologit katsovat saaneensa ajatuksen kertovasta fiktiivisestä tekstistä kommunikatiivisena rakenteena yhtäältä Wayne C. Boothin retorisesta kerronnan teoriasta, toisaalta semioottis-strukturalistisista kieli- ja kirjallisuuskäsityksistä Roman Jakobsonin kautta. (Martín, mt., 152-156; Prince 1987, 16, 38; ks. myös Tammi 1988, 204.) Oman taustansa muodostaa myös perinteinen angloamerikkalainen kertoja- ja näkö-

kulmatutkimus, jossa kertojan nähdään välittävän lukijalle 'tietoa' tekstin fiktiivisestä maailmasta (esim. Friedman 1967). Eräässä mielessä kommunikaation 'siirtomalli' narratologisessa käytössä onkin sitä edeltävän kerronnan teorian käsitteellistä 'modernisointia'.

The Rhetoric of Fiction -teoksessa (1983, xiii) Booth haluaa tarkastella

lukijoiden kanssa kommunikoiduksi ymmärretyn ei-didaktisen fiktion tekniikkaa — niitä retorisia keinoja, joita epiikan, romaanin ja novellin kirjoittajalla on käytettävissään, kun hän yrittää tietoisesti tai tiedostamattaan tarjota fiktiivistä maailmaansa lukijalle.

Kyseisessä viestintäaktissa tekijä luo teokseensa implisiittisen version 'itsestään', tekstuaalisen toisen minän, joka auttaa muokkaamaan lukijasta kyseisen teoksen sisältämiä tunteita ja moraalisia arvoja arvostavan henkilön (mt., 71, 89).

Booth (mt., 99) korostaa fiktiivisen — ja itse asiassa kaiken kirjoitetun — kommunikaation retorista luonnetta. Tietyt esitystekniset keinot valitessaan tekijä tuottaa lukijaa tietyllä tavalla puhuttelevan tekstin; hän on 'tuomittu' vaikuttamaan lukijaan (mt., 149). Tämä puolestaan kohtaa tekstin aina retorisena, tavalla tai toisella puhuttelemaan pyrkivänä rakenteena.

Booth nostaa esiin myös lukijan osuuden sanataiteellisessa viestintäprosessissa. Hänestä (mt., 109) tekijän

katse on aina puolittain suuntautunut lukijaan, silloinkin kun hän pyrkii hiomaan "romaanista itsestään" täydellisen.

Tässä jatkuvassa vilkuilussa lukijan suuntaan on kyse yleisön omaksumien arvojen ja normien huomioonottamisesta. Boothin mielestä fiktiossa pyritään pitkälti vahvistamaan lukijoiden konventionaalisia odotuksia; tästä myös paljolti riippuu, onnistuuko teos vai ei. (mt., 177-178, 366.)

Booth ei kuitenkaan pohdi loppuun asti yleisön merkitystä (sanataiteellisen) kommunikaation luonteeseen vaikuttavana 'aktiivisena' osapuolena. Viime kädessä hän ymmärtää yleisön alistaiseksi tekijän (intentioiden) koko kommunikaation luonnetta määrittävälle osuudelle. Booth myös sivuuttaa kysymyksen siitä, onko hänen yhtäällä esiin nostamansa ajatus yleisön vaikutuksesta tekijään ylipäättään sisällytettävissä hänen toisaalla esittämäänsä käsitykseen kommunikaatiosta tekijän merkitysten yksisuuntaisena viestimisenä lukijalle. Näin Boothin käsitys fiktiosta omana kommunikaation muotonaan jää ristiriitaiseksi.

Myöhemmät kertovan fiktion teoreetikot ovat pyrkineet systematisoimaan Boothin — Tammen (1983, 46) sanoin — "melko impressionistisävyistä käsitteistöä". Tuloksena on ollut erilaisia "kertovan kommunikaatiotilanteen" mallinnettuja kuvauksia (ks. esim. Chatman, mt., 151 ja Rimmon-Kenan, mt., 86; Martin, mt., 154, esittää mal-leista yhteenvedon).

Suomessa Pekka Tammi (1983) on kehittänyt oman "Boothin-Chatmanin mallinsa", jonka hän (1988, 202) esittää seuraavana tiivistettynä versiona:

Teksti

$$T \left[T_s (K[K_s \rightarrow Y_s] Y) L_s \right] L$$

Malli tuo selkeästi esiin yhtäältä kommunikaation yksisuuntaisen luonteen, toisaalta sen hierarkisuuden.

Boothin käsitteistöä Chatmanin ja Tammen tapaan systematisoitaessa viedään pidemmälle se hänen kantansa, että todellinen tekijä ja lukija tulee rajata tekstin tarkastelun ulkopuolelle. Siinä missä Booth pitää kirjoittamisen ja lukemisen empiirisiä prosesseja tärkeinä sikäli, että tekstin retorisuus määrittyy suhteessa niihin, narratologinen malli katkaisee tekstin yhteydet sen tuottamiseen ja lukemiseen kategorisesti. Tällä 'uuskriittisellä' liikkeellä kommunikaatio määritellään tiukasti tekstiä sisäisesti kuvaavaksi käsitteeksi.

Narratologinen 'mallintamisoperaatio' pudottaa pois myös retorisuusaspektin implikoiman yleisön 'aktiivisuuden'. Ymmärtäessään kommunikaation 'teknisesti' tekijältä lukijalle lineaarisesti suuntautuvaksi sanomien siirtoprosessiksi narratologia antaa yleisölle rakenteellisesti passiivisen vastaanottajan roolin. Chatman (mt., 28) toteaa ytimekkäästi kommunikaatioksi ymmärrettyjen kertomusten edellyttävän kaksi osapuolta, lähettäjän ja vastaanottajan, joiden välinen suhde "on helposti kuvattavissa luonteen liikkeenä vasemmalta oikealle, tekijältä lukijalle" (mt., 31).

'Virtaviivaistaessaan' Boothin osin ristiriitaisen käsitteistön kommunikaation siirtäjäsennyksen mukaiseksi narratologia heittää samalla hyvästit tämän retorisuusaspektin implikoimalle kommunikaation 'yhteisyysjäsennykselle' ja sen mukanaan tuomille kysymyksenasetteluille. Tällöin katkeaa myös Boothin teoriassa piilevä yhteys Bahtinin romaaniteoriaan.

Jakobsonin funktionaalinen malli, kommunikaatioteoria ja narratologia

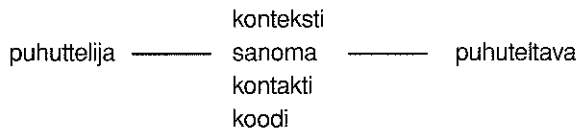
Narratologien mukaan heidän mallinsa taustalla vaikuttaa keskeisesti semioottis-strukturalistinen ajattelu, jossa kommunikaatio kiistatta on yksi ydinkäsite. 'Selitystä' Boothin käsitteistön retoristen painotusten karsiutumiseksi voidaan hakea tarkastelemalla sitä "semioottista kommunikaatiomallia, johon Chatman sijoitti Boothin kerrontaa koskevat käsitykset" (Rimmon-Kenan, mt., 86). Tämän mallin — ja ylipäätään semiotiikan — kehittämisessä Roman Jakobsonille myönnetään yleisesti pioneerin rooli.

Eco (1977, 43) toteaa, että Jakobson alkoi uskoa yleisen semiotiikan mahdollisuuden tutustuttuaan kommunikaatioteoriaan. Hän innostui siitä havaitessaan, että "struktuuriläpivistiikan ja viestintäinsinöörien tutkimusten päämäärät ovat yhtenevät" (Jakobson 1971 a, 556; ks. myös Jakobson 1990c). Hänestä (mt.) insinöörit ovat pukeutuneet informaation vaihdon täsmälliseksi määritelmäksi, pystyvät kontrolloimaan käytetyn tekniikan tehokkaammin ja tarjoavat lupaavia mahdollisuuksia määrällisiin analyyseihin. Lingvistit taas voivat paljastaa epäjohtomukaisuudet ja virheet kielelliseen materiaaliin kohdistuvissa tarkasteluissa.

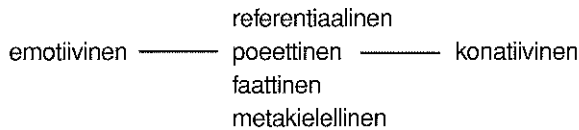
Narratologisen mallin kehittelyn kannalta erityisen merkittävänä pidetään Jakobsonin ns. funktionaalista kommunikaatiomallia, jossa hän yhdistää aineksia kommunikaatioteoriasta omaan Prahan piirin ajoilta juontuvaan strukturaalis-funktionaaliseen kielikäsitteeseensä.

Jakobson (1981, 21) aloittaa mallinsa rakentamisen toteamalla, että kaikessa kielellisessä kommunikaatiossa — "jokaisessa puhetautumassa" — "*puhuttelija* läh-

tää *sanoman puhuteltavalle*. Tämän lisäksi edellytetään eräitä muita kielellistä kommunikaatiota konstituivia tekijöitä. Ollakseen toimiva sanoma vaatii verbaalisen tai verbalisoitavissa olevan *kontekstin* ("referentin"), johon se viittaa ja joka on puhuteltavan tajuttavissa. Se edellyttää myös puhuttelijalle ja puhuteltavalle (tai sanoman sisäänkoodaajalle ja uloskoodaajalle) ainakin osittain yhteisen *koodin* sekä *kontaktin*, fyysisen tai psyykkisen yhteyden puhuttelijan ja puhuteltavan välillä niin että nämä voivat osallistua kommunikaatiotahtumaan ja pitää sitä yllä. (mt., 21-22.) Näistä perustekijöistä koostuvan (minkä tahansa) kielellisen kommunikaatioaktin Jakobson (mt., 22) esittää seuraavana kaaviona:

Perustekijöitä tai -aspekteja vastaa (mt., 26-27) kutakin oma kielellinen funktionsa seuraavasti:

Juuri funktioilla on Jakobsonin kieltä ja kommunikaatiota koskevassa ajattelussa keskeinen asema. Hänen lähtökohtansa on se "yleisesti tunnustettu käsitys, että kieli on kommunikaation väline ... työkalu, instrumentti, välikappale" (Jakobson 1990b, 58). Tästä lähdettäessä on erityisen tärkeää tarkastella kielellisiä ilmiöitä ja niiden rakenteellisia eroja suhteessa niiden toteuttamiin erilaisiin tehtäviin (mt.; ks. myös Jakobson 1990a, 53 sekä 1971b, 697).

Tarkasteltaessa Jakobsonin mallia lähemmin havaitaan eräitä eroja sen ja narratologisen mallin välillä. Jakobson ensinnäkin pyrkii kuvaamaan mallillaan empiirisen kommunikaatiotilanteen rakentumisen. Tällöin kommunikaation 'tekninen' puoli — viestintä sanomien siirtona lähettäjältä vastaanottajalle — ei ole hänelle kovin keskeinen. Esimerkiksi narratologisessa mallissa olennaista sanomien siirtymisen suuntaa osoittavaa nuolta ei hänen mallissaan lainkaan esiinny. Lisäksi lähettäjä-sanoma-vastaanottaja -akseli on kiinteässä yhteydessä kommunikaation muihin osatekijöihin; ne kaikki ovat "erottamaton osa kielellistä kommunikaatiota" (mt., 22). Vastaavasti niihin liittyvät funktiot suhteutuvat aina toisiinsa.

Narratologia hyödyntää Jakobsonin erottamista perustekijöistä vain kolmea — lähettäjä, sanomaa ja vastaanottajaa — sivuuttaen muut kolme sekä kaikki perustekijöihin liittyvät funktiot. Lisäksi 'siirtosuhteeseen' jäsentyvä käsitelkolmikko muunnetaan narratologisessa mallissa vain tekstin sisäistä rakennetta kuvaavaksi metaforaksi. Jakobsonkin (mt., 42) viittaa lähettäjä- ja vastaanottajapuolen (sekä referentin) 'kahdentumiseen' poeettisessa sanomassa ja näin jokaisen itseensä keskittyvän sanoman luonteeseen "puheena puheessa". Tämä luonnehdinta tulee lähelle narratologian käsitystä sisäistekijästä ja sisäislukijasta. Hän ei kuitenkaan esitä sitä mallistaan johdet-

tuna, tekstin rakennetta kuvaavana metaforana eikä ylipäättään kehittele huomiotaan pidemmälle. Lisäksi Jakobsonin (mt., 19) se kanta, että sanataiteellisten ja muunlaisien kielellisten rakenteiden asettaminen vastakkain on virhe, ei tue ainakaan narratologian sitä ajatusta, että 'kahdentuminen' koskisi vain sanataiteellisia esityksiä.

Viittaamista Jakobsonin kielen monifunktioisuutta korostavaan malliin narratologisen mallin esikuvana onkin lopulta pidettävä enemmän retorisenä eleenä kuin asiallisesti perusteltuna väitteenä. Tämä ei tee tyhjäksi sitä, etteikö kommunikaation 'siirtojäsenitys' olisi välittynyt narratologiaan — ainakin sen itseymmärryksen mukaan — juuri Jakobsonin kautta. Jakobsonin omasta kieltä ja kommunikaatiota koskevasta teoriasta se joka tapauksessa on vain osa.

Pelkän lähettäjä-sanoma-vastaanottaja -akselin ('riisutun siirtotematisaation') hyödyntämistä Jakobsonin kielellisen kommunikaation määrittelystä voidaan toki perustella; hänhän lähtee mallissaan liikkeelle sanomien lähettämisestä puhuttelijalta puhuteltavalle. Tähän jäävä tarkastelu kuitenkin sivuuttaa paitsi sen, että Jakobson pitää kielellistä kommunikaatiota tätä monitahoisempana, myös sen että keskeistä siinä hänestä on juuri 'päämääräsuuntautuneisuus'. Funktionaalisuuden ajatus puolestaan kutsuu esiin kielen monia erilaisia käyttötapoja koskevan pragmaattisen näkökulman siirtotematisaatiosta poikkeavine kysymyksenasetteluineen. Huolimatta harrastuneisuudestaan kommunikaatioteoriaan Jakobson halusi kytkeä sen tulokset osaksi laajempaa funktionalistista kieliteoriaansa, jota hän (1971b, 703) nimittää myös pragmaattiseksi lähestymistavaksi kieleen. Funktiomallia läheisempiä 'hengenheimolaisia' narratologiselle kommunikaatiokäsitykselle saattaakin löytyä niin kutsuttujen kommunikaation prosessimallien joukosta.

Kommunikaation käsite viestinnän tutkimuksessa: siirtoa, merkityksenantoa vai yhteyttä?

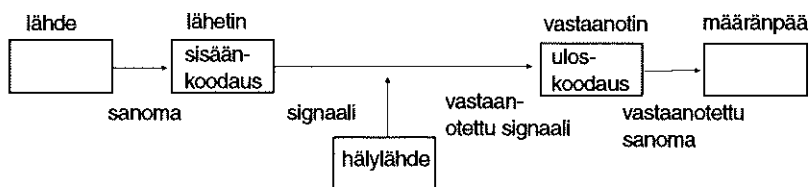
Prosessuaalinen jäsenitys. Siinä missä "Jakobsonin kommunikaatiomalli on osoittautunut narratologiassa vaikutusvaltaisimmaksi" (Prince 1987, 16), sen on viestinnän tutkimuksen puolella nähty (Fiske 1992, 55) rakentavan silttaa viestinnän perinteisen informaatioteoreettis-prosessuaalisen ja semioottisen ymmärtämistavan välille.

Ei ole sinänsä ihme, että kommunikaatioteoria puhutteli Jakobsonin — Econ (1977, 43) mielestä — alusta asti semioottisesti kallellaan ollutta ajattelua. Shannonin ja Weaverin jo klassisen teoksen (*The Mathematical Theory of Communication* 1949; jatkossa MKT) luonnehdinta matemaattisesta kommunikaatioteoriasta mitä erilaisimpien symbolisten muotojen tutkimiseen soveltuvana teoriana (MKT, 95, 114) lupaa huikeita näkyviä lievemmin tieteidenvälisesti suuntautuneelle mielelle.

Tuon teorian sovellettavuus "kaiken inhimillisen käyttäytymisen" tarkasteluun perustuu Weaverin (mt., 115) mukaan siihen, että se käsittelee kommunikaation ongelman todellista ydintä, niitä perustavia suhteita, jotka ovat voimassa riippumatta siitä, missä erityisessä muodossa kukin yksittäinen tapaus esiintyy. Kuten tunnettua, kommunikaation 'todellisen ytimen' tarkastelu MKT:ssa perustuu keskeisesti Bellin laboratoriossa Yhdysvalloissa toisen maailmansodan aikana tehtyyn työhön, jossa selvitettiin teknisten viestintäkanavien — kuten puhelinkaapelin ja radioaallon — mah-

dollisimman tehokasta käyttöä. (Fiske 1992, 19).

Shannon (MKT, 3) määrittelee ”kommunikaatiota koskevaksi peruskysymykseksi sen, miten yhtäällä valittu sanoma tuotetaan toisaalla uudelleen täsmälleen tai likipitään samanlaisena”. Tästä teknisestä näkökulmasta ”kommunikaation semanttiset aspektit ovat irrelevantteja”, vaikka ”sanomilla usein onkin merkitys” (mt.). Valitusta lähtökohdasta kommunikaatiojärjestelmä mallintui seuraavaksi kaavioksi:

Weaver tarkastelee MKT:n toisessa osassa kommunikaatiota yleisemmältä kannalta. Hänen (mt., 97) mukaansa saattaa vaikuttaa siltä, että Shannonin erittelemä kommunikaation tekninen taso olisi vain sen ”pinnallisin, viestintäjärjestelmän hyvän suunnittelun teknisiä yksityiskohtia koskeva taso”. Weaver (mt., 97-98) kuitenkin vakuuttaa, että kyseessä on samalla myös viestinnän merkityksiä ja tehokkuutta koskevien yleisten filosofisten kysymysten tarkastelu. Näin Shannonin ’tekni-matemaattinen’ näkökulma muuntuu viestintää yleensä koskevaksi näkökulmaksi.

Viestinnän tutkimuksessa kommunikaation ymmärtäminen prosessimallin mukaisesti sanomien enemmän tai vähemmän monivaiheiseksi siirroksi lähettäjältä vastaanottajalle on monien mielestä ollut menneen talven lumia jo pitkään. Esimerkiksi Fiske toteaa, ettei prosessikoulukunnan edustajia enää tapaa (Kunelius 1992, 93). Tämä saattaa pitää paikkansa. Sen sijaan voidaan kysyä, poikkeako kommunikaation semioottinen käsittämistapa lopulta niin ”perinjuurin” prosessimallin sisältämästä viestinnän jäsenyyksestä kuin Fiske (mt., 60) esittää.

Semioottinen jäsenyys. Kuten todettua Shannon rajaa MKT:ssa kommunikaation viestinnän ”semanttiset aspektit” oman teknisen tarkastelunsa ulkopuolelle. Weaver sen sijaan sivuaa yleisessä osuudessaan myös ”merkityksen ongelmia”. Niitä hän käsittelee yhteydessä toiseen semiotiikan kannalta keskeiseen kysymykseen eli kysymykseen koodeista ja koodaamisesta.

Puhuessaan monimutkaisemmista sanoman signaaliksi muuttamisoperaatioista Weaver (MKT, 107) toteaa, että yleisesti ottaen ”lähettimen tehtävänä on *sisäänkoodata* sanoma ja vastaanottimen tehtävänä on *uloskoodata* se”. Matemaattinen kommunikaatioteoria antaa hänestä mahdollisuuden tarkastella hyvin mutkikkaita lähettämiä ja vastaanottimia, esimerkiksi sellaisia, joilla on ”muisti”. Tällöin sanoman tietyn symbolin sisäänkoodaus ei riipu vain kyseisestä symbolista vaan myös sanoman aiemmista symboleista sekä tavasta, jolla ne on sisäänkoodattu (mt.). Lisäksi Weaverin (mt., 115) mielestä kommunikaatiomalliin voitaisiin teknisen vastaanottimen ja

määränpään väliin hyvin lisätä "merkitysvastaanotin". Se uloskoodaisi sanoman toisen kerran sovittaen sen tilastolliset merkitysominaisuudet ja vastaanottajien merkitysominaisuudet keskenään.

Kommunikaatioteoria ei siten sulje pois mahdollisuutta tarkastella 'semioottisia', merkityksiin ja merkityksenantoon liittyviä kysymyksiä. Weaver (MKT, 116) jopa katsoo juuri matemaattisen kommunikaatioteorian tehneen ajan ensimmäisen kerran kypsäksi "todelliselle merkityksen teorialle". Nöth (mt., 174) huomauttaa, että vaikka Shannonin ja Weaverin malli useimpien muiden kommunikaatiomallien tapaan ei esitä elementtään merkkejä, merkit kuitenkin ovat mallissa mukana sanoman ominaisuutena. Hänestä (mt., 174-175) sanoma sijaitsee mallissa yhtäältä lähteen ja lähettimen, toisaalta vastaanottimen ja määränpään välissä juuri siksi, että fysikaalisten signaalien muuntaminen sisään- ja uloskoodatuiksi merkeiksi edellyttää viestijien kognitiivista toimintaa.

Semiotikka kohdistaaakin katseensa kommunikaatioteorian sivuuttamiin viestintäprosessin puoliin ja vaiheisiin, ts. sanoman merkityksellisyyteen ja siihen liittyen merkityksenannon prosesseihin sekä lähettäjä- että vastaanottajapäässä. Tämä taas nostaa tutkimuksen kohteeksi prosessikoulukunnalle vaihtoehtoisia kysymyksiä, kuten merkin eri muunnoksineen, koodit eli järjestelmät, joihin merkit jäsennetään sekä kulttuurin, jossa koodit ja merkit toimivat (Fiske, mt., 61). Samalla huomio kiintyy lähettäjän ohella vastaanottajaan ja tämän aktiivisuuteen viestintäprosessissa.

Esimerkiksi Eco arvostelee informaatioteoreettista mallia merkityksenannon näkökulmasta. Hänestä (1976, 140-141 ja 1979, 5) mallia on muutettava niin, että monien erilaisten koodien ja alakoodien sekä vaihtelevien sosiokulttuuristen olosuhteiden vaikutus sanoman uloskoodaukseen saadaan otetuksi huomioon. Nämä 'korjaukset' eivät kuitenkaan muuta itse mallin luonnetta perustavasti.

Viestinnän tutkimuksessa Stuart Hallin sisäänkoodaus/uloskoodausteoria on esimerkki kommunikaatiomallin semioottisesta 'ehostamisesta' (vrt. Ridell 1990, 29-30 ja 34-35). Teoria pyrkii sanoutumaan irti mallin informaatioteoreettisista painotuksista. Silti Hall (1992, 134-137) pitää mallia hedelmällisenä siltä osin kuin sillä voidaan havainnollistaa joukkotiedotusta diskursiivisena tuotantona, jossa tuotantorakenteen sisäänkoodaama sanomamuotoinen 'tuote' siirtyy uloskoodattavaksi kulutukseen. Viestintäketjun molemmissa päissä tuntuu Hallin (mt., 138) mielestä lupaavalta soveltaa semioottista paradigmaa.

Econ ja Hallin kehittelmien pohjalta semioottista käsitystä kommunikaation luonteesta ei voikaan Fiske tapaan pitää viestinnän prosessuaalisesta jäsennyksestä "perustavasti" poikkeavana vaihtoehtona. 'Prosessikoulukunnan' käsitys viestinnästä sanomien siirtämisestä ja 'semioottisen koulukunnan' käsitys siitä merkitysten tuottamisesta ja vaihtona (Fiske, mt., 14-15) pikemminkin täydentävät toisiaan saman tematisaation sisällä.

Semioottinen näkökulma ei silti täydennä siirtojäsenystä mekaanisesti. Merkityksenannon ottaminen mukaan viestintäprosessiin itse asiassa 'aktivoi' kommunikaation lineaarisuutta horjuttavan näkökulman. Se herättää kysymyksiä, joita matemaattisen kommunikaatiomallin pohjalta ei voida tarkastella — kuten kysymyksen siitä, miten inhimillinen viestintä on mahdollista, mihin se perustuu. Semiotikka vastaa, että si-

sään- ja uloskoodattaessa käytettävät koodit perustuvat viestinnän osapuolten sisäistämään ja yhteisesti jakamaan kulttuuriin. Samalla koodien käyttö pitää kulttuuria itseään yllä. Näin perinteisessä kommunikaatiomallissa vain siirtosuhteen toisiinsa liittämät yksiköt — lähettäjä, sanoma, vastaanottaja — kiinnittyvät semioottisessa mallissa laajempaan kulttuuriseen kontekstiin, joka ei ole välittömästi läsnä itse viestintätilanteessa.

Yhteisyysjäsenyys. Kiinnittäessään huomion merkityksenannon kulttuuriseen sidonnaisuuteen semiotiikka itse asiassa manaa esiin kommunikaation käsitteen toisen etymologisen puolen. Nimittäin sen yhteisen, johon merkityksenanto koodien kautta viime kädessä ankkuroituu, voi ajatella olevan sosiaalinen todellisuus, ei kulttuuri missään abstraktissa mielessä. Tätä kautta lähestytään kommunikaation toista käsitteellistä 'ääripäätä', kommunikaatiota yhteisyytenä. Käsiteanalyttiseltä kannalta semioottisen näkökulman voikin katsoa rakentavan siittoa kommunikaation tiukan teknisen siirtojäsenyyden ja sen yhteisyysjäsenyyden välille.

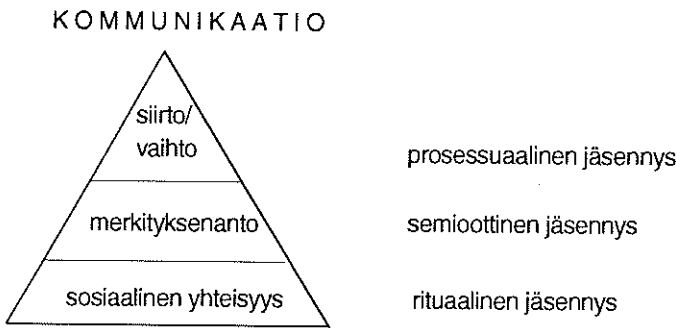
Siinä missä 'semioottinen kommunikaatiomalli' kuitenkin pysyttelee siirtojäsenyyden 'sisällä' lähestyen sosiaalista todellisuutta sen suunnasta, kommunikaation yhteisyysjäsenyys lähtee sosiaalisesta todellisuudesta itsestään. Se ei abstrahoidu viestintäakteista "sellaisina kuin ne 'itsessään' ovat" (Malmberg 1981, 143) vaan painottaa viestinnän tarkastelua lähtökohtaisesti sosiaalisena — yhteiskuntaa rakenteistavana — ilmiönä. Tällöin, kuten Carey (1989, 9) toteaa, "tiedotusvälineet ja viestintä ovat erityisiä elämänmuotoja, eräänlaisia organismeja, jotka tuottavat pienoismuodossa uudelleen ajattelumme, toimintamme ja sosiaalisten suhteidemme ristiriidat".

Kysymys kommunikaation määrittelystä oli esillä myös tamperelaisessa tiedotusopin 'tutkimuskohdekeskustelussa' 1980-luvun alkupuolella. Malmberg (1981, 139) esitti tuolloin, että hallitsevalle "teknisen kehityksen ja insinööriymmärryksen" puitteissa syntyneelle viestintäkäsitykselle löytyy vaihtoehto yhteisyysjäsenyyden suunnalta. Malmbergin oma hahmotelma kuitenkin tulee varsin lähelle kommunikaation semioottista jäsenyyttä. Hänestä (mt., 144) näet "kulttuuri on se osallisena oleminen, yhteisyys, joka viestinnässä akteina on edellytettävä ja jota nämä aktit toisaalta koko ajan 'pitävät yllä'". Kulttuuri on jotakin metaempiiristä — empiiristen viestintäaktien (koodauksen ja dekodeauksen) ulkopuolella, niiden ja niiden havaitsemisen 'takana', toisella olemisetasolla olevaa (mt., 140-143). Malmbergille 'yhteisyys' onkin enemmän merkitysyhteisyyttä kuin sosiaalista yhteisyyttä.

'Tutkimuskohdekeskustelussa' esitettiin toisaalta myös näkemys, että kommunikaatio yhteisyytenä on lähtökohtaisesti sosiaalinen — ja samalla aina yhteiskunnallisesti spesifi — ilmiö. Tämän kannan mukaan kommunikaatio on ensi sijassa "yhteiskunnan organisaation tuottamista ja uusintamista", jolloin "kommunikaatiomuotoja tarkastellaan interaktio- ja organisaatiomuotojen näkökulmasta" (ks. V. Pietilä 1981, 38-39). Kommunikaatio ei tällöin olekaan

vain yleistä yhteisyyttä kulttuurissa vaan erityistä, 'muotomääräytyntä' yhteisyyttä yhteytenä, jonka muodon yhteiskunnallisen käytännön kulloisenkin perusmuodon tuottama interaktio- ja organisaatiomuoto on asettanut (mt.).

Tältä pohjalta kommunikaatio ei "tähtää" kommuunioon, ihmisten väliseen yhteisyyteen (Malmberg 1981, xi-xii) — so. toimi sen saavuttamisen 'välineenä' — vaan se on itsessään yhteisyyttä, ihmisten välistä sosiaalista vuorovaikutusta. Näin viestintäaktien ei nähdä perustuvan niistä irralliseen, toisella olemisentasolla olevaan kulttuuriseen merkitysyhteisyyteen, vaan niitä pidetään 'itsessään' — jo viestintäakteina — läpikotaisin sosiaalisina. Samalla myös merkityksenanto jäsenyytyy sosiaalisiksi vuorovaikutukseksi ymmärretyn viestinnän osaksi. Kommunikaatio onkin tältä pohjalta määriteltävissä 'synteettisesti' niin, että viestintä on sekä 'näkyvää' tapahtumista (siirtoa, vaihtoa, koodausta, dekodeausta), merkityksenantoa että tietynlaista sosiaalista organisointumista. Näin siinä erotetaan analyttisesti kolme eri 'puolta', jotka reaalisessa viestinnässä kuitenkin ovat samanaikaisesti läsnä. 'Synteettinen' määritelmä voidaan mieltää kannallaan seisovaksi kolmioksi, jossa kannan muodostavan sosiaalisen yhteisyyden varaan rakentuvat merkityksenanto ja 'jäävuoren huippuna' — kommunikaation ilmeisimpänä ja 'näkyvimpänä' osana — viestintätapahtuma:

Yhteisyys, vuorovaikutus ja sosiologinen poetikka

Edellä kuvattu näkemys kommunikaatiosta sosiaalisena yhteisyytenä muistuttaa Bahtinin piirin käsitystä kielellisen kommunikaation luonteesta. Siinä keskeistä on ajatus kielen ja kielellisen vuorovaikutuksen (kommunikaation) läpikotaisesta sosiaalisuudesta. Kielellinen vuorovaikutus nähdään osaksi laajempaa sosiaalista — joka-päiväisen elämän — kanssakäymistä, jota huomioonottamatta sitä ei voi ymmärtää (Volosinov 1990, 117).

Kommunikaation ymmärtäminen sosiaalisiksi vuorovaikutukseksi sisältää tietynlaisen käsityksen kielellisen ilmaisun ja sen muotojen luonteesta. Kuten Volosinov (mt., 106-107) toteaa, kielellinen ilmaisu ("sana") on aina "kaksipuolinen akti"; se "rakentuu kahden sosiaalisesti organisoituneen ihmisen välille" ja "sitä määrää yhtä paljon se *kenelle* se on kuin se *kenen* se on". Myös Bahtin (1986) korostaa kommunikaation vastavuoroisuutta. Hänestä (mt., 67-69, 94) kielen ymmärtäminen perustuu aina aktiiviseen, 'kantaaottavaan' reagointiin. Puhuja (tekijä) puolestaan ennakoii aktiivista ymmärtämistä, ja tämä vaikuttaa oleellisesti hänen kielenkäyttöönsä. Yleisö on aina jo

'läsnä' puhujan tuottaessa esitystään ja konstituoiti siten osaltaan kommunikaatiota.

Sosiaalinen todellisuus läpäisee Bahtinin piirin käsityksen mukaan kielellisen — sanataiteellisenkin — ilmaisun sisältäpäin (Volosinov 1983, 18). Kielellinen ilmaisu on sosiaalista olemassaolonsa "kaikilla alueilla ja sen kaikissa momenteissa alkaen äänneasusta aina kaikkein abstraktisimpia merkityskerrostumia myöten" (Bahtin 1979, 79). Esimerkiksi sanataiteessa tekijän ja yleisön sosiaalisesti 'muotomääräytyneet' vuorovaikutussuhde kiteytyy teoksen diskursiivisiin piirteisiin ja 'toteutuu' niissä (Volosinov, mt., 8-10, 22). Tätä voidaan täsmentää genren käsitteen avulla.

Bahtinin (1986, 60, 62) mukaan kieltä käytetään inhimillisen toiminnan ja vuorovaikutuksen eri alueilla lukemattomin eri tavoin. Tässä käytössä kehittyi suhteellisen vakaita ilmaisun puhuttuja ja kirjoitettuja tyyppisiä, joita hän nimittää diskursiiviksi genreiksi. Kuhunkin genreen kuuluvat lausumat — kyse voi olla esimerkiksi kokonaisuudesta sanataideteoksesta — kantavat temaattisessa sisällössään, tyyllissään ja ennen kaikkea sommittelunsa rakenteessa kytkeytymistään tiettyyn kielellis-sosiaalisen vuorovaikutuksen piiriin (mt.; ks. myös Volosinov 1990, 140). Kukin genre sisältää myös omanlaisensa käsityksen vuorovaikutuksen toisesta osapuolesta, siitä tai niistä, joille lausuma kohdistetaan (Bahtin, mt., 95). Yksittäisen tekijän mielikuva yleisöstä on aina geneerisesti välittynyt. Sanataiteen tutkiminen kuvatulta pohjalta — omat erityispiirteensä omaavana diskursiivisena muotona — on sosiologisen poetiikan tehtävä (Volosinov 1983, 15, 17, 19).

Bahtinin piirille siis niin sanataiteelliset kuin muutkin tekstit ovat tietyissä yhteiskunnallisissa (geneerisissä) käytännöissä tuotetuiksi tulevia ja tästä itsessään jälkiä kantavia 'sosiaalisia muotoja'. Tällaisina ne myös puhuvat yhteiskunnasta — ja 'asettavat sen' — tietynlaisena. Tätä pohjalta ei olekaan narratologian tapaan mielekäästä tarkastella sanataiteellisia tekstejä irrallaan sen enempää siitä geneerisestä käytännöstä, jossa ne tulevat tuotetuiksi ja luetuiksi, kuin kaikista niistä muista teksteistä ja tekstikäytännöistä, joissa kieli elää omanlaistaan sosiaalista elämää.

Narratologinen ja 'bahtinilainen' kommunikaatiokäsitys eivät kuitenkaan sulje toisiaan pois, vaan ne on mahdollista 'syntetisoida' kommunikaation yhteisyysjäsenyyksen pohjalta. Tällöin ennen muuta narratologinen tarkastelutapa muuttaa luonnettaan sen fiktio- ja tekstikeskeisyyden purkauessa ja käsitteistön saadessa 'yhteiskunnallista' sisältöä. Samalla narratologisten käsitteiden sovellusala laajenee fiktion ulkopuolelle. 'Synteettisestä' näkökulmasta esimerkiksi narratologinen sisäistekijän/sisäislukijan taso voidaan määritellä geneeriseksi, tekstit niiden tuottamiseen ja lukemiseen — sekä laajemmin yhteiskunnalliseen todellisuuteen — kytkeväksi ilmiöksi. Kertojaa puolestaan voidaan tarkastella genresidonnaisena esitystekniikkana, jonka kautta lukijalle avautuu yhteys tekstin 'maailmaan', samalla kun siinä ehdotetaan myös tietynlaista sosiaalista sidosta. Kommunikaation vastavuoroisuuden pohjalta teksti nähdään 'retorisena sosiaalisena muotona', joka voi tarjota lukijalle tietynlaista merkityksenantoa ja sosiaalista sidettä — ei lyödä niitä ennalta lukkoon.

Bahtinin piirin sosiologinen poetiikka avaa kiintoisia näköaloja myös tiedotusopillista tekstintutkimusta ajatellen. Yksi sen esiin nostama kysymys on tekstin tarkastelu 'vieraan puheen' esittämisenä. Narratologiassa 'vieraan puheen' ongelma on esillä suoraa, epäsuoraa ja vapaata epäsuoraa esitystä (VEE) koskevilla tarkasteluilla.

Narratologia tutkii näitä erilaisia tapoja esittää toisen henkilön puhetta (ajatuksia, tuntemuksia) pelkästään fiktiotekstien osalta. Lisäksi se pitää VEE:tä — 'erityistapausta', jossa kaksi diskurssia, kertojan ja henkilön, kietoutuu yhteen mutkikkaalla ja vaikeasti eriteltävällä tavalla — vain fiktiolle ominaisena esitysmuotona.

Sosiologisen poetiikan näkökulmasta myös diskurssien yhteenkietoutuminen — kielellisen ilmaisun 'moniaanisyyss' — on osa laajempaa 'vierasta puhetta' koskevaa kysymystä. Bahtin (1979, 159) toteaa, että arkipäiväisessä elämässä "jokainen keskustelu on täynnä vieraiden sanojen esittämistä tai tulkintaa" ja

jokaisen sosiaalisen ihmisen jokapäiväisessä puheessa vähintään puolet ovat vieraita sanoja (tietoisesti vieraita), ja niiden esittämistarkkuus sekä puolueettomuus (oikeammin puolueellisuus) on eriasteista (mt.).

Toisen henkilön puheen muotoilussa, erottamisessa ja esittämisessä käytetään monenlaisia tapoja, jotka eivät "rajoitu suoran ja epäsuoran esitystavan kaavoihin" (mt., 159-160). Sanataiteessa — ennen muuta romaanissa — näitä esittämismuotoja käytetään tietoisesti hyväksi (mt., 175-176). Volosinovin (1990, 21-22) mielestä kielen ankuroituminen sosiaaliseen vuorovaikutukseen aiheuttaa sen, että myös "kokonainen joukko tärkeimpiä kirjallisuuden ilmiöitä — sankarin puhe (sankarin rakenne yleensäkin), kerronta, tyylittely, parodia — on 'vieraan puheen' muunnelmia". Tämän puheen ja sitä ohjaavien sosiologisten lakien ymmärtäminen on hänestä (mt., 22) kirjallisuutta tutkittaessa välttämätöntä.

Journalismin osalta 'vieraan puheen' välittäminen on kiinnostava mutta toistaiseksi hyvin vähän tutkittu kysymys (esim. V. Pietilä 1991 ja 1993). Tarkasteltaviksi eivät tällöin nouse vain journalismille ominaiset 'vieraan puheen' esittämistavat vaan laajemmin myös niiden funktionaalinen ('työnjaollinen') erityislaatu yhteiskunnallisten tekstikäytäntöjen kentässä.

Kirjallisuus

- BAHTIN, Mihail. Sana romaanissa. Teoksessa: BAHTIN, M. Kirjallisuuden ja estetiikan ongelmia. Moskova, Kustannusliike Progress 1979, s. 79-242, (ilm. venäjäksi 1934-35).
- BAKHTIN, Mikhail. The Problem of Speech Genres. Teoksessa: BAKHTIN, M. M. Speech Genres and Other Late Essays. Austin, University of Texas Press 1986, s. 60-100, (ilm. venäjäksi 1953).
- BOOTH, Wayne C. The Rhetoric of Fiction. Chicago & London, The University of Chicago Press 1983 (1961).
- CAREY, James W. Communication as Culture. Boston, Unwin Hyman 1989.
- CHATMAN, Seymour. Story and Discourse. Ithaca and London, Cornell University Press 1978.
- ECO, Umberto. A Theory of Semiotics. Bloomington, Indiana University Press 1976.
- ECO, Umberto. The Influence of Roman Jakobson on the Development of Semiotics. Teoksessa: ARMSTRONG, Daniel & SCHONEVELD van, C. H. (eds.), Roman Jakobson. Echoes of his Scholarship. Lisse, The Peter de Ridder Press 1977.
- ECO, Umberto. The Role of the Reader. Bloomington, Indiana University Press 1979.
- FISKE, John. Merkkien kieli. Tampere, Vastapaino 1992 (1982).
- FRIEDMAN, Norman. Point of View in Fiction. Teoksessa: STEVICK, Paul (ed.). The Theory of the Novel. London 1967.
- HALL, Stuart. Sisäänkoodaus/uloskoodaus. Teoksessa: HALL, Stuart. Kulttuurin ja politiikan murrok-
sia. Tampere, Vastapaino 1992, s. 133-148, (1973).
- JAKOBSON, Roman. Results of a Joint Conference of Antropologists and Linguists. Teoksessa: JAKOBSON, Roman. Selected Writings II (Word and Language). The Hague and Paris, Mouton

- 1971, s. 554-567, (1952).
- JAKOBSON, Roman. Language in Relation to Other Communication Systems. Teoksessa: JAKOBSON, Roman. Selected Writings II. 1971, s. 697-708, (1968).
- JAKOBSON, Roman. Linguistics and Poetics. Teoksessa: JAKOBSON, Roman. Selected Writings III (Poetry of Grammar and Grammar of Poetry). The Hague, Mouton Publishers 1981, s. 18-51, (1960).
- JAKOBSON, Roman. Current Issues of General Linguistics. Teoksessa: JAKOBSON, Roman. On Language, (ed. by Waugh, L. & Monville-Burston, M.). Cambridge (Mass.) and London, Harvard University Press 1990, s. 49-55, (1949).
- JAKOBSON, Roman. Efforts toward a Means-Ends Model of Language in Interwar Continental Linguistics. Teoksessa: JAKOBSON, Roman, On Language. 1990, s. 56-60, (1963).
- JAKOBSON, Roman. Linguistics and Communication Theory. Teoksessa: JAKOBSON, Roman, On Language. 1990, s. 489-497, (1961).
- KUNELIUS, Risto. Mielihyvän vallassa (John Fiskin haastattelu). Tiedotustutkimus 15(1992):4, s. 87-93.
- MALMBERG, Tarmo. Viestintä ja kulttuuri. Tekstejä viestinnän teorian ja tutkimuksen kulttuuriteoreettisista perusteista (1978-81). Tampereen yliopisto. Julkaisuja, sarja C/2 (1981).
- MARTIN, Wallace. Recent Theories of Narrative. Ithaca and London, Cornell University Press 1986.
- NÓTH, Winfried. Handbook of Semiotics. Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press 1990.
- PETERS, John Durham. John Locke, the individual, and the origin of communication. Quarterly Journal of Speech 75(1989):4, s. 387-399.
- PIETILÄ, Veikko. Tiedon siirtoa vai yhteisyyttä? Tiedotustutkimus 4:(1981):4, s. 36-48.
- PIETILÄ, Veikko. Sanoista tekoihin. 'Vieraan puheen' vastaanotosta lehti uutisessa. Tiedotustutkimus 4:(1991):4, s. 5-18.
- PIETILÄ, Veikko. On tämä aika kamala — ja kiehtova — peli! Uutinen ja vapaa epäsuora esitys. Arttikkelikäsikirjoitus. Tampere 1993.
- PRINCE, Gerald. A Dictionary of Narratology. Lincoln and London, University of Nebraska Press 1987.
- RIDELL, Seija. Miten uutinen 'puhuttelee'? Tampereen yliopisto. Julkaisuja, sarja A/63 (1990).
- RIGNEY, Ann. The Point of Stories: On Narrative Communication and Its Cognitive Functions. Poetics Today 13(1992):2, s. 263-283.
- RIMMON-KENAN, Shlomith. Narrative Fiction: Contemporary Poetics. London and New York, Methuen 1983.
- SHANNON, Claude & WEAVER, Warren. The Mathematical Theory of Communication. The University of Illinois Press 1963 (1949).
- TAMMI, Pekka. Kertoja tekstin hierarkkisessa rakenteessa. KTSV 35(1983), s. 37-53.
- TAMMI, Pekka. Onko täällä tekstillä lukijaa? KTSV 42(1988), s. 201-247.
- VOLOSINOV, Valentin. Discourse in Life and Discourse in Poetry. Teoksessa: SHUKMAN, Ann (ed.). Bakhtin School Papers. Oxford 1983, s. 5-30, (ilm. venäjäksi 1926).
- VOLOSINOV, Valentin. Kielen dialogisuus. Tampere, Vastapaino 1990, (ilm. venäjäksi 1929).
- WILLIAMS, Raymond. Keywords. London, Fontana Press 1983 (1976).